

Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir
darbo ministrui

2019-12-31

Nr. 01

Tyrimo „Šeimos ir vaiko gerovės užtikrinimo per paslaugų plėtrą iššūkiai“ rekomendacijos

Vykdamas VVTAIT reformą siekta šeimos ir vaiko gerovę užtikrinti per paslaugų plėtrą, ir šis procesas susidūrė su rimtais iššūkiais:

- besirūpinančių šeima institucijų nebendradarbiavimu, tik biurokratišku atsirašinėjimu raštais;
- naujai įsteigta už bendradarbiavimą ir paslaugų plėtrą atsakinga institucija tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatoriai (TBK) neatlieka šio vaidmens, nekuria optimalaus NVO, valstybinių / savivaldybių institucijų bei šeimų bendradarbiavimo modelio, o tik užsiima užleistais vaiko gerovės komisijos atvejais;
- reforma orientuota į struktūrinių pokyčių vykdymą ir darbuotojus, bet ne į vaiko ir šeimos poreikius orientuotą problemų sprendimą;
- reformos sumanytojai ir vykdytojai nesudarę sąlygų ir konkretaus mechanizmo, kuris užtikrintų grįžtamojo ryšio apie reformą suteikimą ir priėmimą;
- darbuotojai, teikiantys paslaugas šeimoms, daugiau kontroliuoja ir kaltina šeimas negu įsiklauso į unikalias jų situacijas, pasigendama individualizuotos pagalbos ir paslaugų;
- institucijos, kurių paskirtis užtikrinti vaiko teises, tai daro lengvai pažeisdamos šeimos ribas ir nepaisydamos šeimos autonomijos, neatskirdamos realios grėsmės vaikui nuo natūraliai šeimoje atsirandančių, bet išsprendžiamų gyvenimiškų situacijų;
- šeimos apie VVTAIT reformą ir paslaugų plėtrą daugiausia sužino per žiniasklaidą, kurioje dominuoja šeimų kaltinimas, tėvai, vaikai ar mėginantys padėti parodomi kaip didžiausi nusikaltėliai. Vyksta visuomenės supriešinimas lyties pagrindu, tėvų su vaikais, kaimynų, neturinčių mažų vaikų, su tais, kurie augina mažamečius vaikus, ir kitu ideologiniu pagrindu. Netinkamas žmogaus elgesys pateikiamas ne kaip silpno, gyvenimo sužeisto asmens klaida, kai asmuo ir šeima reikalingi pagalbos ir ugdymo, bet kaip nepataisomo užkietėjusio nusikaltėlio piktybiški veiksmai, kuriuos gali ištaisyti tik smerkimas ir bausmės. Tokia žiniasklaidos laikysena neskatina visuomenės raidos, originalių problemos sprendimų, bet juos blokuoja, nes verčia ir šeimas, ir darbuotojus, ir pagalbos teikėjus slėpti realybę, išsisukinėti, gintis, nesiūlo ieškoti išeities iš komplikotos situacijos;
- nors didžioji dalis tėvų, auginančių vaikus (iki 18 m.), domisi vaiko teisių reforma, informacija, pasiekianti juos daugiausia per žiniasklaidą ir socialinius tinklus, nėra jiems iki galo aiški ir labiau kelia nerimą, pasimetimą, baimę, nei džiaugsmą, kad vaikais pasirūpinta.
- Dėl nepasitikėjimo vaiko gerbūvio sistema vaikų susižalojimo atvejais tėvai, auginantys vaikus, mažiau, nei iki pradėtų pokyčių kreiptųsi į medikus, nes bijo, kad gali būti apkaltinti vaiko nepriežiūra. Taip pat padidėjo procentas tėvų, bijančių aplinkinių reakcijos į vaiko verksmą, net būnant namie. Baimė galimai mažina tėvų galias valdyti situaciją.
- didžioji dalis tėvų, auginančių vaikus, mano, kad vaiko teisių reforma yra taisytina.

Išsiaiškinus minėtus iššūkius, rekomenduojama:

- 1. Kurti visų besirūpinančių šeima institucijų bendradarbiavimo mechanizmą, grįstą į vaiko ir šeimos poreikius orientuotu problemų sprendimo, o ne kaltinimo modeliu, taip skatinant smurto prevenciją.**

1.1. Gerbti šeimos ribas, pripažinti šeimos autonomiją ir vengti perteklinio kišimosi į šeimą.

Tai vienas iš svarbiausių iššūkių, vykdant VVTAIT reformą. Siekiant realios vaiko ir šeimos gerovės, svarbu taikyti į vaiko ir šeimos poreikius orientuotą modelį, atkreipiant dėmesį, kad vaiko ir šeimos gerovė nėra atsietos sąvokos, nes vaikas yra šeimos dalis. Kadangi dabartiniai gyvenimo vartotojiškas būdas ir tempai, intensyvėjanti socialinių tinklų plėtra pasižymi žmogiškų ryšių gausa ir vertybiniu poveikiu, tai meile ir atsakomybe grįsti ryšiai šeimos viduje tampa pakankamai trapūs. Ypač pažeidžiamos yra su problemomis susiduriančios šeimos, kurių narių žema savivertė ir ilgalaikės problemos veda prie apatijos ar smurtinio elgesio. Todėl vis didesnę svarbą visuomenėje įgyja šeimos autonomijos užtikrinimas. Kadangi šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas (Konstitucija, 38 str.), valstybės institucijų paskirtis yra ne kontroliuoti šeimą ir jos gyvenimą, bet padėti šeimai atlikti savo funkcijas; šalinti kliūtis, kurios trukdo šeimai rūpintis vaikais bei užtikrinti jų poreikius. Funkcionuojančios šeimos ribos negali būti beatodairiškai pažeidžiamos. Išimtiniai atvejai, leidžiantys patekti į šeimą pažeidžiant jos ribas gali būti tik įrodžius, kad gresia realus tiesioginis pavojus vaiko sveikatai ir gyvybei. Perteklinio kišimosi į šeimą, reaguojant į neatsakingų ar suinteresuotų asmenų nepagrįstus skundus tariamais vaiko teisių pažeidimais, neleidžia nei JT vaiko teisių konvencija, nei Vaiko teisių pagrindų įstatymas. Jei tarnybos reaguoja į kiekvieną skambutį, neatskirdamos realios grėsmės vaikui nuo natūraliai šeimoje atsirandančių, bet išsprendžiamų gyvenimiškų situacijų, tai rodo atsakingų tarnautojų subsidiarumo principo nesilaikymą ir nepakankamą kompetenciją bei atsakomybės nepriėmimą. Tarnybos turi būti įgalinamos identifikuoti realias grėsmes vaikui, gerbti šeimos autonomiją ir vengti perteklinio kišimosi į šeimą. Turėtų būti įstatymiškai apibrėžta, jog nesant grėsmingų pasekmių vaikui, šeimos dalyvavimas pagalbos procese yra savanoriškas.

1.2. Vertėtų apibrėžti, kada valstybė reaguoja į vaiko teisių pažeidimus (VTP), ir atsisakyti perteklinio reagavimo į visus VTP. Tiek visuomenė, tiek specialistai stokoja konkretaus suvokimo, kokios vaiko teisės turi būti saugojamos ir ką konkrečiai apima vaiko teisių pažeidimo (VTP) sąvoka; į kiekvieną VTP tarnybos privalo reaguoti ir dažnai reaguoja į visus skundus, nespėdamos, ar tai VTP, ar ne. Šiuo metu šios sąvokos yra bemaž visaapimančios ir gali būti pritempiamos prie kiekvienos situacijos, reikalaujant neadekvataus reagavimo. Tačiau akivaizdžiai neginama vaiko teisė užaugti visaverčiu suaugusiu, galinčiu normaliai integruotis į visuomenę. Paprastai tai susiję su darbuotojų siekiu atitikti teisės aktuose išdėstytomis instrukcijomis, kurios pažodžiui vykdomos, bet tikrai neužtikrina elementarių prigimtinių vaiko teisių.

1.3. Aiškiai apibrėžti skirtingų tarnybų tikslus ir funkcijas ir jų nedubliuoti bei nepadaryti perteklinių. Didžiąją dalį VTAIT funkcijų perdavus AV, kyla klausimas apie VTAIT specialistų reikalingumą. Šeimos situaciją vertina policija, VTAIT vieni specialistai, tada vėl mobili komanda; tada iš naujo AV. Įvertinti pradiniam situacijos pavojingumui užtektų policijos, o mažiau sudėtingiems atvejams – AV. Panašiai nuolatinis vaiko gyvenamos vietos keitimas (laikinoji priežiūra, patalpinimas pas budinčius globėjus, laikinoji globa, teismai, vaiko gražinimas į šeimą, vėl paėmimas į globos institucijas, nuolatinė globa, įvaikinimas) neigiamai veikia vaiko raidą ir neleidžia vaikui užaugti suaugusiu, gebančiu palaikyti sveikus, ilgalaikius santykius su žmonėmis.

1.4. Svarbu ugdyti suvokimą, kad pagalba šeimai nėra vien socialinių darbuotojų, atvejo vadybininkų (AV), VVTAIT ar policijos darbuotojų profesionalaus darbo reikalas. Pagalba šeimai apima visų savivaldybės ir bendruomenės išteklių (tiek materialių, tiek žmogiškųjų) telkimą bei nuoseklių pastangų, užtikrinančių šeimos funkcionavimą, dėjimą, įgalinant šeimą keistis bei neturint neadekvačiai didelių lūkesčių šio pasikeitimo tempui. Jei tik formaliai apklausiami visi atvejo vadybos posėdžio dalyviai ir šeimai sudaromas standartiniu tampantis planas, šeimos funkcionavimas dažniausiai nepagerėja. Bendradarbiavimo mechanizmas turėtų apimti individualizuotą (būtent šiai šeimai, šiems tėvams ir vaikams) problemos įsivardijimą ir visų

asmenų, galinčių valdyti ištelkius, reikalingus problemos sprendimui, sutelkiamą. Jei problema siejasi su būtinybe keisti gyvenamąsias sąlygas, AV posėdyje turėtų dalyvauti asmenys, turintys galimybes paskirstyti savivaldybės dispozicijoje esantį turtą; jei šeima serga alkoholizmu, turi būti tariamasi su asmenimis, galinčiais pasiūlyti spektrą gydymo nuo alkoholizmo programų. Standartinis šeimos siuntinėjimas pas psichologus ar/ir į pozityvios tėvystės kursus, neišsiaiškinus tikrųjų šeimos poreikių, dažnai nesprendžia problemų, dėl kurių šeima vis blogiau funkcionuoja, ir kartais tik dar labiau apsunkina ir taip sudėtingą šeimos situaciją.

1.5. Socialiniams darbuotojams ir VVTAIT tarnautojams atsisakyti biurokratinio, o taikyti individualizuotą į šeimos poreikius orientuotą darbo su šeima modelį. Šiuo metu vykdamas Vaiko teisių pagrindų įstatymą dažnai taikomas ne šeimos ir vaiko poreikius užtikrinantis, bet biurokratinis modelis. Pagal jį kiekvienas sistemoje dirbantis darbuotojas atlieka jam priskirtas funkcijas ir daugelis pagal šį modelį dirbančių darbuotojų savo pagrindine pareiga mato dokumentų užpildymą pagal nurodytus teisės aktus Vaiko teisių apsaugos ar Atvejo vadybos procese. Tačiau žmonių gyvenimai, jų patirtys negali tilpti į taisyklių ar funkcijų rinkinį, yra individualūs ir komplikuoti. Pagalba jiems privalo būti individualizuota ir įsiklausanti į unikalias šeimos istorijas bei situacijas. Tam šiuo metu trukdo veikiančios teisės aktai. Kadangi teisės aktuose detalios nurodyti laiko terminai, dažnai į dokumentų pildymą ir terminų laikymąsi sušaukiant posėdžius ar išsiunčiant dokumentus kitoms institucijoms darbuotojai priversti kreipti pagrindinį ir svarbiausią dėmesį. Pokalbiams su visais šeimos nariais, įskaitant ir vaikus, gilinimuisi į šeimų situacijas, gebėjimui individualizuoti pagalbos procesą skiriamas laikas, kuris lieka nuo rašymo darbų, o turėtų būti atvirkščiai.

1.6. Rekomenduojama ugdyti visuminį valstybės tarnautojų ir savivaldybių darbuotojų požiūrį į šeimų problemas ir pagalbos šeimai procesą, dedant pastangas ne kaltinti ir bausti šeimas, didinti įtampą jose ir taip stiprinti prielaidas smurtui ar gynybiniam elgesiui, bet skirti pagrindinį dėmesį smurto prevencijai, orientuojantis į probleminį elgesį demonstruojančių žmonių poreikius, stipriųjų pusių palaikymą ir modeliuojant nesmurtinį problemų sprendimą. Pirmiausia, svarbu įsiklausyti į vieno žymiausių smurto ekspertų pasaulyje J.Gilligan žodžius: „Jei mėginant kompensuoti smurto padarytą žalą griebiamasi smurto ar bausmės, smurto ne mažėja, bet daugėja. Didžiulis dėmesys turi būti skiriamas smurto prevencijai“. Dėl to ypatingai svarbu diferencijuoti krizinę situaciją, į kurią pateko šeima, vaiko teisių pažeidimus (VTP), kurie daro vaikui regimą žalą, nuo VTP, kurie nekelia tiesioginės realios grėsmės vaiko sveikatai ir gyvybei. Pirmą kartą gavus pranešimą dėl galimo vaiko teisių pažeidimo reikėtų atsisakyti perteklinio jėgos struktūrų naudojimo, jei nėra požymių, kad yra reali ir tiesioginė grėsmė vaiko sveikatai ir gyvybei. Tėvų kaltinimas ir baudimas dėl nelaimingų atsitikimų, ištikusių jų vaikus, skatina tėvus vengti kreipimosi pagalbos į medikus. Tai didina komplikacijų galimybę ir blogina šeimos bei vaikų gyvenimo kokybę. Pagalba šeimai turi būti pradama maksimaliai nepriverstinai, išvysčius platų spektrą paslaugų, kurios teikiamos šeimoms pačioms savanoriškai išreiškus pageidavimą jas gauti.

1.7. Kadangi priimtas vaiko paėmimo su teismo leidimu modelis, būtina ruošti šeimos teismų specialistus. Dabartiniai teisininkai yra įpratę spręsti nusikaltimų, o ne vaiko globos galimybių klausimus. Šeimos teismų teisėjams reikalingos daug platesnės žinios apie žmogaus raidą, vaikų psichologiją, šeimų santykių dinamiką, priklausomybes, traumų pasekmes ir t.t., kad būtų priimami adekvatesni sprendimai.

1.8. Specialistus reikia šviesti apie bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą, apie klientų perspėjimą dėl konfidencialumo ribų, kad reglamento reikalavimai netaptų dingstimi nesidalinti būtina tinkamai pagalbai informacija.

2. Vaiko ir šeimos gerovės siekimas turi vykti per teigiamos šeimų patirties ir realybę atitinkančius pagalbos šeimai pavyzdžius žiniasklaidoje.

2.1. Žiniasklaida, perteikdama informaciją apie probleminę situaciją šeimose, netinkamą žmogaus elgesį galėtų pateikti atskleidžiant platesnį kontekstą, kaip silpno, gyvenimo sužeisto

asmens klaidą ar išlikimo strategiją, reikalingą pagalbos ir ugdymo, ieškant ir sisteminių problemos priežasčių, užuot pateikus kaip užkietėjusio nusikaltėlio piktybiškus veiksmus, taip formuojant neigiamą visuomenės nuomonę į šeimos institutą, supriešinant visuomenės grupes. Šiuo metu informacija pateikiama tokiu būdu, kad arba šeimas kaltina, tėvai, vaikai ar mėginantys padėti skandalingai pateikiami kaip didžiausi nusikaltėliai, arba tokį skaitytojų kaltinimą iššaukia. Vyksta visuomenės supriešinimas lyties pagrindu, tėvų su vaikais, kaimynų, neturinčių mažų vaikų, su tais, kurie augina mažamečius vaikus, ir t.t. Šis supriešinimas gali rezonuoti su daugelio vyresnių žmonių atmintyje dar gyva klasių kovos ideologija, kurios terminuose vyravo terminologija “asocialūs”, skatinamas kaltinamas, stiprinant neapykantą “liaudies priešams”, kuriuos reikia bausti ir naikinti. Žiniasklaida neretai išnaudoja Lietuvos geopolitinės istorinės situacijos suformuotas susipriešinimą visuomenėje keliančias asociacijas, neatskiria elgesio nuo asmens, neanalizuoja sisteminių problemos priežasčių, nerodo tikėjimo žmogaus galėjimu pasikeisti. Tokia žiniasklaidos laikysena nesiskiria nuo sovietmečio laikų. Ji neskatina visuomenės raidos, originalių problemos sprendimų paieškos, bet juos blokuoja, nes verčia ir šeimas, ir darbuotojus, ir pagalbos teikėjus slėpti realybę, išsisukinėti, gintis, nesiūlo ieškoti išeities iš komplikotos situacijos, pateikiant gilesnę problemos analizę, nekalbant jau apie korupcijos atvejus, kai už tam tikrą užmokestį kai kurių asmenų nusikaltimai nutylimi ir slepiami.

2.2. Žiniasklaida turėtų pateikti teigiamą šeimų patirtį, keičiant smurtinius santykius į nesmurtinius, nutraukiant netinkamą paauglių elgesį, bet nenaudojant agresijos, nepaliekant paauglių vienu ar (dar blogiau) paklūstant jų savivalei. Šiuo metu tokių publikacijų ir laidų žiniasklaida stokoja. Žiniasklaidoje pasigendama realybę atitinkančių pagalbos šeimai pavyzdžių. Visuomenė išėjusi iš totalitarinio režimo kontrolės tik mokosi gyventi laisvės sąlygomis. Technologijas puikiai įvaldžiusi Lietuva tarpusavio pasitikėjimo prasme lygiuojasi su žemiausiu tarpusavio pasitikėjimu pasižyminčiomis pasaulio šalimis. Dėl to žiniasklaida turėtų skirti pakankamai didelį dėmesį šiltų pasitikėjimo santykių šeimoje ir visuomenėje kūrimui bei puoselėjimui, o ne smurto atvejų pateikimui ir dramatinizavimui.

2.3. Žiniasklaida turi padėti tėvams mokytis nutraukti netinkamą vaikų elgesį ir uždėti jiems ribas. Šiuo metu visai nesprendžiamas netinkamo paauglių elgesio nutraukimo klausimas. Paaugliams neuždedamos ribos, nes tėvai ir mokytojai nežino, kaip tai daryti ir bijo būti nubausti. Suaugusieji kaltina vieni kitus, kad paaugliai netinkamai elgiasi su tėvais, su mokytojais, tarpusavyje ir su nepažįstamais asmenimis, bet realiai paauglių netinkamo elgesio nutraukimo klausimas nesprendžiamas. Tėvų kaltinimas ir baudimas dėl netinkamo jų vaikų – paauglių – elgesio nesprendžia situacijos, bet dar komplikuoja ją, nes įgąsdinti tėvai verčiami gintis ir slėpti netinkamą paauglių elgesį.

3. Vaiko teisių apsaugos sistemos tobulinimas turi vykti sukuriant grįžtamojo ryšio mechanizmą, o ne tik per skundus ar bylas. Dauguma kompetentingų specialistų, dirbančių vaiko gerovės sistemoje mato tobulintinus dalykus, tačiau nėra jokio mechanizmo, leidžiančio suteikti nuoseklų grįžtamąjį ryšį sistemos vadovybei ir sprendimų priėmėjams. Deja, pastarieji nededa jokių pastangų nuosekliai kompetentingai stebėsenai, nekuria jokio mechanizmo gauti adekvatų grįžtamąjį ryšį apie realybę ir tobulinti sistemą. Užkertamos sąlygos natūraliai sistemos raidai ir tobulinimui. Būtina įkurti grįžtamojo ryšio suteikimo ir priėmimo centrus apskrityse ir respublikos centre, sukuriant nuoseklų reformos eigos stebėsenos strategiją. Grįžtamojo ryšio gauta informacija turi būti analizuojama ir pagal gautą analizę turi būti tobulinama pagalbos sistema, realiai siekiant šeimos ir vaiko gerovės. Tokiu būdu galima išvengti labai brangaus ir lankstumu nepasižyminčio sistemos gerinimo per skundus ir kreipimąsi į teismus.

4. Optimalaus NVO, valstybinių / savivaldybių institucijų bei šeimų bendradarbiavimo modelio sukūrimas ir taikymas, pasitelkiant TBK.

4.1. Bendradarbiavimo su šeimomis modelis turi būti sukurtas, atsižvelgiant į Vaiko teisių pagrindų įstatymo pakeitimo įstatyme (Nr. XIII-2035, 2019-04-11) išdėstytus individualizavimo, vaiko sveiko vystymosi užtikrinimo, subsidiarumo, privataus gyvenimo neliečiamumo,

kokybiškos pagalbos prieinamumo principus. Valstybinės / savivaldybių institucijos kartu su NVO turėtų sukurti bendradarbiavimo su šeimomis modelį, kuris šiuo metu nėra taikomas. Bendradarbiavimo su šeimomis modelis reikalingas prevenciškai teikiant pagalbą šeimoms, kurios išreiškia laisvanorišką pageidavimą gauti joms reikalingą individualizuotą pagalbą, besiremiančią bendruomeniškumu. Šis pagalbos teikimas nėra nei privalomas, nei prievartinis. Jis turėtų pasižymėti formų įvairove, pradedant šeimos klubais, prevencine pagalba “šeima-šeimai” ir baigiant NVO teikiamu šeimos palydėjimu, kai paslaugų teikimas šeimai nutraukiamas, bet šeima nesijaučia galinti funkcionuoti visai savarankiškai ir jai dar reikalingas palaikymas iš bendruomenės.

4.2. Kadangi bendro darbo koordinavimo organizavimą savivaldybėje užtikrina tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatorius, kuris yra savivaldybės administracijos valstybės tarnautojas, koordinatorius pagal įstatymą koordinuotai teikiamų savivaldybėje švietimo, socialinių, sveikatos priežiūros paslaugų bendrą poreikį, rengia paslaugų plėtros planą bei atlieka Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme nustatytas funkcijas, į jo pareigas turėtų įeiti ir seniūnų, seniūnaičių skatinimas pasitelkiant nevyriausybinės organizacijas ir savanorius organizuoti renginius ir kitas priemones, įtraukiančias šeimas į bendruomeninę veiklą, šeimų švietimo organizavimas, saugios kaimynystės veiklos inicijavimas, pagalba šeimai užsitikrinti tinkamas gyvenamojo būsto sąlygas, vengiant socialinių įgūdžių stokojančias šeimas bei šeimas, kenčiančias nuo priklausomybių ligų, koncentruoti geografiškai artimoje aplinkoje, tuo sudarant tam tikrus tokių šeimų getus. Minėtų funkcijų priskyrimas TBK įneštų aiškumo, nes šiuo metu neaišku, kas yra atsakingas už šias savivaldybėms

Nacionalinės šeimų ir tėvų asociacijos pirmininkė

Violeta Vasiliauskienė

Originalas nebus siunčiamas.